

Darwin a estetika

aneb Co se v mládí naučíš...

Již pro Darwina bylo velkým problémem množství estetických jevů v přírodě, které jako by se vzpíralo vysvětlení z hlediska přírodního výběru. Vždyť v případech vzhledu mnoha živočichů se dokonce zdálo, že jsou svým nositelům škodlivé. Proto se Darwin pokusil zavést v rámci pohlavního výběru pojem „vkus“ či „mysl pro krásu“ (*sense of beauty*) v souvislosti se zálibou některých druhů v estetických strukturách. Jak známo, o samičky bojují samci nejen drápy a zuby, ale i krásou svých ocasních per, pestrým vybarvením či pěkným zpěvem. Samičky si pak podle svého vkusu vybírají ty největší krasavce či umělce mezi samci. Těm však paradoxně jejich příliš pestré vybarvení či náročné tělní konstrukce přinášejí spíše problémy – před predátory se jim prostě uniká hůře než méně nápadným jedincům.

Vkus a mysl pro krásu

Darwinovy úvahy o smyslu pro krásu (nejvíce pasází je v *Původu člověka*, který vyšel r. 1871) odmítli ale prakticky všichni jeho současníci a na jeho nebohou hlavu se snesla vlna kritiky. Humanitně orientovaní kritici považovali přítomnost něčeho tak vznešeného, jako je mysl pro krásu či vkus, u zvířat za holý nesmysl. Navíc se jim nezdála použitá terminologie ani to, že Darwin spojuje krásu s příliš jasnými barvami (co by asi řekli o naši současnosti?), nápadností, výhodností či sexualitou. Nezapomněli sice na Darwinovy nápady, ale uváděli je spíše jako kuriozitu v tlustých kompendiích z dějin estetiky.

Stejně tak se však Darwin setkal s nevolí na straně přírodovědců, a to i u svých skalních příznivců. Například A. R. Wallace se domníval, že ozdoby zvířat nepotřebují vysvětlení – vše slouží jako kamufláž, později ale vysvětloval různé „estetické“ struktury i nadbytkem samčí síly. Stejně tak odmítl Darwinovu interpretaci samčího výběru J. Huxley, pro kterého bylo smyslem ozdob zastrašování konkurentů. Biologové, kteří s darwinizmem nesouhlasili (G. Campbell známý spíše jako lord Argyll, B. von Wattenwyl), mu naopak vytýkali přílišné zužování krásy na užitečnost. Samičí výběr prostřednictvím smyslu pro krásu byl dlouho pokládán za nejméně přesvědčivou ze všech Darwinových myšlenek.

Nastala pak zvláštní situace, jak píše M. Ridley v *Červené královně*, kdy „Darwinova teorie samčího výběru byla po celé století ignoro-

vána a biologové se s urputným úsilím pustili do hledání jiných vysvětlení... Zdálo se, že každá teorie je lepší než představa, že ptačí samičky jsou schopny vnímat krásu svých samečků... Jenže nelze pozorovat dvořícího se páva, aniž vás napadne, že má jeho ocas co do činění s namlouváním samic. Vždyť takto na celou úvahu přišel i Darwin.“¹

Nechám na příslušných specialistech, aby rozhodli, zda si samička páva vybírá svého nastávajícího podle vkusu či nějakým rafinovaným vhladem do jeho genetické výbavy. Zájemce o celou historii diskuse k Darwinovu pojetí vkusu u zvířat bych odkázal právě na Ridleyho. Spíše mě v tomto textu bude zájmat, jak vlastně sám Darwin přišel k svým myšlenkám o smyslu pro krásu a proč mu tak zoufale dlouho nebylo rozuměno.

Pro Darwina je vkus, mysl pro krásu, důležitá kategorie, neboť je „hnacím motorem“ pohlavního výběru. Samice si díky vkusu vybírají nejkrásnější otce svého potomstva, a tím postupně ovlivňují vzhled samců. Darwin pochopitelně není tak naivní, aby udělal mezi lidským a zvířecím vkusem rovnítko. Skutečně vytríbený vkus (jmenuje např. obdiv k noční obloze, krásné krajině, umění) se získá až kulturou a dlouhým civilizačním vývojem. Rozdíl podle něj však není kvalitativní, spíše jde o kvantitativní rozdíl postupného přechodu. Navíc má podle jeho mínění řada domorodých kmenů zjevně horší vkus než mnoho ptáků i jiných zvířat.

Krásu definuje Darwin v podstatě hédonisticky – potěšením z určitých barev, struktury, tónů: „Smysly člověka a nižších živočichů jsou utvářeny nesporně tak, že zářivé barvy a určité tvary – a stejně tak harmonické a rytmické zvuky – skýtají člověku potěšení a považuje je za krásné.“² Tuto libost pak vysvětluje většinou fyziologickým základem. Stále zdůrazňuje, že mysl pro krásu u lidí a zvířat se liší pouze ve stupni a ne zásadně – tím nejdůležitějším dělítkem je pro Darwina jako pro pravého syna viktoriánské doby morálka.

KAREL STIBRAL

Mgr. Karel Stibral, PhD., (*1971) vystudoval Katedru estetiky na Filozofické fakultě UK a Katedru filozofie a dějin přírodních věd na Přírodovědecké fakultě UK, kde nyní přednáší. Zabývá se dějinami vnímání přírody, estetikou přírody a vztahy vědy, kultury a přírody. V nakladatelství Dokořán právě vychází jeho kniha *Proč je příroda krásná?*

1) Ridley M.: Červená královna, Praha 1999, s. 111; viz též recenzi ve Vesmíru 78, 700, 1999/12.

2) Darwin Ch.: O původu člověka, Praha 1970, s. 150

FITNESS

Dnes ústřední neodarwinistický pojem *fitness*, zdatnost, byl původně spíše pojmem estetickým. Např. Francis Hutcheson (1694–1746) i Henry Home (1696–1782) ho používali ve smyslu projevu jednoty v rozmanitosti, jako estetickou vlastnost účelnosti a funkčnosti těla. Malíř William Hogarth (1697–1764) užíval tento termín pro druh krásy přizpůsobené okolí. Darwin ho původně nepoužíval, ve spojení *surviving of fittest* (přežití nejzdatnějšího) mu ho pak navrhl filozof Herbert Spencer (1820–1903).

Mezi nejčastěji zmiňované ptáky s hypertrofovanými „estetickými“ strukturami patří rajky. Nahoře *Parotia seppensis*, na protější stránce *Paradisaea* sp. Obě kresby © John Gould

3) Pozn. red.: Lemčiči jsou australské ptáky, kteří pro svou vyvolenou stavějí „kapličky lásky“ spletené ze stébel trav nebo z proutů. Sameček postavené loubí nakonec ještě ozdobí lesklými kamínky, krovkami brouků, někdy i uzávěry od limonád, zkrátka tím, co najde. Někteří lemčiči svou stavbu dokonce vymalují. Jako barvu používají různé bobule.

4) Pozn. red.: *Common sense* – zdravý rozum, vycházení z praktických soudů a hodnocení, postavených na empirické zkušenosti, bez vlivu znalostí získaných vzděláním či studiem. Do filozofie pojem zavedl T. Ried v 18. století, podle něj je *common sense* vrozená schopnost (instinkt) všech lidí, iracionální (intuitivní) zdroj všech pravd.

Proto také není příliš nadšen, když vidí různé zvyky domorodců, např. požívání neužitečných babiček v Ohňové zemi. Někde dokonce píše, že si přeje být raději potomkem paviána než takových „protolidů“.

Stejně jako můžeme spatřit u zvířat základy vkusu, můžeme u nich vidět i zárodky umění. Samec může bojovat o náklonnost samic nejen svou vlastní krásou, ale i krásou svého díla – ať již hmotného (loubí lemčičů)³ či nehmotného (zpěv pěvců). Zde je tedy počátek umění, které se tak rozvinulo v lidských rukou (v domorodých dle Darwinů však i degenerovalo).

Když čtete Darwinovy myšlenky o vkusu a estetice, začínáte mít pocit, že jste něco podobného četli i jinde, ve starších textech, ani ne tak u biologů jako u estetiků. Spousta myšlenek jako by totiž z oka (pera) vypadla anglickým estetikům. Ne Darwinovým současníkům, ale těm, kteří žili v 18. století a kterým se pro důraz na kategorii vkusu a etiku říká někdy vkusová a někdy etická škola. Kde se však jejich myšlenky vzaly v dílech přírodovědce z r. 1859, resp. 1871?

Podíváte-li se do Darwinových poznámek, zjistíte s překvapením, že to není jenom dojem, protože tu najdete, jaká díla o esteti-

ce Darwin četl. Většina jich vycházela právě z této školy, pro kterou byl typický nejen zájem o přírodu, ale i pokusy vysvětlit estetický zážitek „přírodovědeckěji“.

Estetika 18. století a její problémy

V anglické estetice 18. století se prolínají pre-romantické i klasicizující proudy, klade se důraz na empirii, analýzu. Estetické jevy se její představitelé snaží vysvětlovat psychologicky či biologicky, resp. fyziologicky, odmítají krásu jako něco „objektivně existujícího“. Snaží se spíše dospět k zákonitostem, za kterých pocit estetické libosti vzniká. Častým kritériem je pro ně *common sense*,⁴ byť chápaný elitárně.

Estetické kategorie jsou vyvozovány především z přírody, důraz je kladen na estetickou libost vznikající při vnímání přírody, zavádějí se pojmy určené pro popis estetického účinku přírody (např. *picturesque* – malebnost). Ostatně, termín *fitness* byl původně estetickým termínem používaným v této době (viz rámeček na s. 217). Zahradnictví se pojímá jako umění – formuje se anglický park, který klade do popředí nápodobu volné, divoké přírody oproti geometrizujícím ideálům parku francouzského. Na samotném počátku století (1709) přichází Anthony Ashley Cooper, lord ze Shaftesbury (jakýsi „zakladatel“ této školy) vůbec jako jeden z prvních (a dávno před Rousseauem) s adorací přírody volné, nezasažené vlivem člověka. Až na malé výjimky byla totiž doposud místa jako hory, lesy, a „volná“ příroda považována za exemplární příklady šeredna.

V této škole zjevně existovala diskuse, zda zvířata mohou vnímat krásu. Např. J. Addison jim tuto schopnost přiznával, E. Burke nikoli. Spojení *smysl pro krásu*, se kterým se setkáváme pak u Darwinů, tu má mnohem hlubší význam než v běžné řeči. Jeden z nejvýznamnějších představitelů této školy F. Hutcheson totiž rozdělil smysly na vnější (zrak, sluch atd.) a vnitřní, z nichž jeden je smysl pro dobro a druhý smysl pro krásu čili vkus. Ty jsou sice vrozené méně než vnější, ale přesto není vkus něco zcela získaného.

Není náhodou, že díky tomuto myšlenkovému pozadí se rodí nový ideál gentlemana, člověka s vybraným smyslem pro etiku i vkusem ve spojení se sportovním duchem, smyslem pro fair-play i širokým kulturním rozhledem či galantním chováním. Právě etika (a estetika) je to, co odlišuje vyspělého, civilizovaného člověka od zvířat a necivilizovaných lidí, nikoli intelligence. To jsou v zásadě pak i Darwinovy představy o odlišnosti civilizovaného člověka od zvířat a domorodců.

Co Darwin četl

Darwinovo ovlivnění estetickými texty lze dobře vysledovat na jeho zápiscích z četby. Vidíme zde i texty, které estetické kategorie přímo odvozují od biologických kořenů člověka. Např. Edmund Burke (pozdější politik a autor spisu o francouzské revoluci) napsal v mladické horlivosti jeden z nejvýznamnějších anglických estetických textů

Tangara modrohlavá (*Thraupis bonariensis*) byla původně pojmenována po Darwinovi (*Tanagra darwinii*), který ji pozoroval v Brazílii při své cestě kolem světa. Kresby na s. 218–220 převzaty z knihy A. Ricea *Der Verzauberte Blick*, GEO, 2000

O vkuse, vznešeném a krásném (1756). V něm odvozuje kategorii krásna od rozmnožovacího, pohlavního pudu a vznešena od pudu sebezáchovného. Právě Burkeho práci, jak vyplývá z jeho výpisků, četl Darwin nejpozorněji. V jeho *Zápisnících z let 1836–1844*⁵ nalezneme kromě Burkeho i další, byť ne zásadní práce týkající se estetiky a umění (někdy jsou to spíše popularizující črty v časopisech) od autorů D. Stewarta, A. Alisona, H. Maya nebo malíře J. Reynoldse. Z kontinentální estetiky tu najdeme podrobně zpracovaného Lessingova *Laokoona*, který vyšel v anglickém překladu r. 1837. Darwin tak za svých mladých let načerpal zásobu estetických názorů především z minulého století a s nimi dál pracoval během celého života.

V době jeho mládí však již „vkusová“ škola zdaleka neudávala tón, v kurzu byl romantismus. Ten také často nadšeně obdivoval divokou přírodu, ale činil tak jiným způsobem i z poněkud jiných příčin. Také kategorii krásy chápal značně odlišně a rozhodně ji nechtěl vysvětlovat fyziologicky. I z tohoto proudu najdeme v Darwinově četbě zápisky – Alexandra von Humboldta, W. Wordsworthe (oba si bere i na Beagle), S. T. Coleridge, nebo Waltera Scotta. Tuto četbu dokonce doplňoval návštěvami přednášek z estetiky (nezapomínejme, že Darwinovo jediné systematické vzdělání bylo humanitní, vystudoval

teologii) a návštěvami muzeí a galerií s výtvarným uměním. Pokud tedy psal o umění či estetice, nemluvil jako úplný laik.

Paradoxem ale je, že o estetických otázkách v přírodě píše ve větší míře až v *Původu člověka*, tedy zhruba třicet let poté, co se estetickými problémy zabíral. Mezitím ale už vyšel z módy a zastaral i romantismus a romantizující vědu nahradil pozitivizmus (A. Comte, *Kurs pozitivní filosofie* 1830–42). Romantismus v umění vystřídal realizmus, nicméně v reakci na něj znovu přišly proudy obnovující některé romantické myšlenky. I ve vědě šel vývoj dál. Proto není divu, že se na Darwina všichni doslova „sesypali“.

Doplnil totiž své pozitivisticky laděné dílo úvahami a terminologií mnohem, mnohem starší. Ve stáří pak ve svých poznámkách doslova našel, co se v mládí naučil. Za takový dlouhý čas však většinu kontextu již částečně zapomněl, a vytýká-li mu kritika zbytečné nadužívání pojmu krásy a podobných kategorií, má částečně pravdu. V jednom dopise se pak např. Darwin nešťastně bránil, že „přednášky z filozofie estetiky“ navštěvoval již dávno. Byl ale až příliš skromný – dnes se spíše podíváme nad výpady novoromantiků (např. J. Ruskina) či argumentací Wallaceovou.

Romantizující zkušenost v Darwinově přírodovědném díle sice není patrná, o to zřejmější je však např. v *Cestě kolem světa*. Ta je plná nadšených a uchvácených romantických popisů přírodních zákoutí, přesně podle Humboldtova velkého vzoru, na nějž se Darwin také často odvolává. Text doplňují různé dramatické výjevy a spousta filozofujících úvah, známý je i Darwinův „romantický“ citlivý vztah ke všemu živému (neváhal zcela nevědecky osvobodit z pavoučích sítí ulovený hmyz).

Když se pak po letech ve své *Autobiografii* Darwin melancholicky vrací k svému mládí, je smutný, že mu již umění a do určité míry ani přírodní krása nepřinášejí takové potěšení. Ptá se s překvapující mírou sebereflexe sám sebe, co takové ochuzení citového života znamená. Podobá se tak trochu romantickým hrdinům svého mládí, u kterých je také častá určitá melancholie, smutek, únava a marné hledání vychladlých citů...

Přestože tedy Darwinovo přírodovědecké dílo navazuje na diskurz pozitivističtější laděné vědy půlky století i na tradiční anglický empirický přístup, jeho vlastní osobnost byla hluboko ovlivněna i jinými proudy, s nimiž se setkal ve svém mládí. Právě otázky spjaté s estetickým vnímáním přírody dobře ukazují, jak komplikované a nejednoznačné mohou být odpovědi, v nichž se stýká romantické a intuitivní nadšení nad nádherou přírody, zažívané většinou novověkých lidí, se stejně silnou potřebou krásu a emoce racionálně vysvětlit. A to, co nás silně ovlivňuje, je právě četba a zkušenost z našeho mládí, ať již umělecká či přírodovědecká. Protože co se v mládí naučíš...

(Tento text je jedním z výstupů výzkumného projektu GA UK č. 340/2001/A-TFP/PrF)

5) Darwin Ch.: Charles Darwin's Notebooks 1836–1844, Cambridge 1987